

JUDr. MARIE KARFÍKOVÁ, CSc.

FINANČNÍ HOSPODAŘENÍ VHJ A PODNIKŮ A JEHO PRÁVNÍ ÚPRAVA

§ 1. PRÁVNÍ PRVKY VE FINANČNÍM HOSPODAŘENÍ

a) *Hospodaření (hospodářství) — hledisko ekonomické, technické a právní*

Pojem hospodaření (hospodářství)^{1/} je v běžné mluvě v naší hospodářské praxi i v odborné literatuře a právních předpisech (hospodářský zákoník, předpisy o správě národního majetku, předpisy o finančním hospodaření, předpisy o vztazích hospodářských organizací ke státním rozpočtům a rozpočtům národních výborů) naplňován zpravidla obsahem, který se pro tento výraz vyvinul historicky a který se dá vyjádřit hrubou zkratkou, že jde o činnost, směřující k dosažení stanoveného cíle (úkolů) při použití daných (určených) prostředků (hmotných, peněžních, pracovní síly atd.). To je nejširě pojaté hledisko ekonomické, které tak charakterizuje hospodaření jako pojem obecný. Podle terminologie, používané v socialistické ekonomické teorii, představuje hospodaření reprodukční proces. Technickou stránkou hospodářské činnosti se pak obvykle rozumí způsob (metoda) využití hmotných a ostatních prostředků. V procesu ekonomické reprodukce se sem zahrnují zpravidla různé výrobní postupy, technologie atd. Ovšem svou technickou stránku má každá lidská činnost: nejruznější činnost výrobní, činnost umělecká, každá duševní práce, sport atd.

Avšak také další právní předpisy, zejména nařízení vlády ČSSR číslo 161/1980 Sb., o finančním hospodaření VHJ a podniků, ve znění nařízení

^{1/} Běžná i odborná literatura, jakož i právní předpisy, používají velmi často shodně výrazů hospodaření a hospodářství. Ve svém výkladu jsem se přiklonila k termínu hospodaření především proto, že jde o označení, o které se opírá terminologie nařízení vlády ČSSR č. 161/1980 Sb., o finančním hospodaření VHJ a podniků, ve znění nařízení vlády ČSSR č. 100/1985 Sb. Odborná činnost, jako je finanční hospodaření, je však v oblasti devizových vztahů nazýváno hospodářství — viz zákon č. 142/1970 Sb., o devizovém hospodářství.

vlády ČSSR č. 100/1985 Sb., úplné znění vyhlášeno pod č. 106/1985 Sb. (dále jen nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků), rovněž předpokládají, že pojem hospodaření, hospodářství atd., je jasný a naprosto nesporný. Některé z nich sice obecný pojem hospodaření blíže charakterizují a rozlišují. I při této bližší specifikaci hospodářské činnosti podržují tyto předpisy základní (výše uvedené) hledisko ekonomické — viz např. § 1, § 3 a § 5 vyhlášky č. 151/1978 Sb., o sdružování prostředků socialistických organizací, ve znění pozdějších předpisů. Ekonomický základ hospodaření však některé právní předpisy z nejrůznějších důvodů modifikují nebo i deformují, např. proto, aby zdůraznily právní konstrukci naznačovaných vztahů nebo aby hospodářskou činnost vymezily pro účely daňové apod.

Tak např. hospodářský zákoník (tj. zákon č. 109/1964 Sb. ve znění pozdějších předpisů, úplné znění vyhlášeno pod č. 45/1983 Sb. — dále jen hospodářský zákoník) v ustanovení § 67 a § 68 rozlišuje „obvyklé hospodaření“ a činnost prováděnou mimo rámec „obvyklosti“. „Obvyklým hospodařením“ rozumí hospodářský zákoník: dodávku výrobků, provedení prací nebo poskytnutí jiného plnění v rámci vymezeného předmětu činnosti státních organizací. Ostatní činnost těchto organizací se do obvyklého hospodaření nezahrnuje. Uvedené rozlišování hospodaření na obvyklé a neobvyklé není vhodné a naráží v praxi na obtíže, jak to také nastiňuje např. pracovní příručka: Správa národního majetku — vydaná ministerstvem financí ČSR v roce 1978, na str. 17, 59 a 60.

Pro účely daně důchodové modifikuje hospodářskou činnost § 3 zákona č. 164/1982 Sb., o důchodové dani, který zavádí pojem: trvalá hospodářská činnost. Rozumí se tím činnost, mající sice základní ekonomickou náplň, tj. dosahování příjmů, kterou však zákon u některých poplatníků od daně osvobozuje, jestliže ji tyto subjekty neprovozují trvale. Přitom trvalost zákon posuzuje ne časově, nýbrž podle skutečnosti, že příjmy dosažené z této činnosti převýšily ve zdaňovaném období částku 100 000 Kčs.

b) *Finanční hospodaření — obecná charakteristika*

Ve výše uvedené části jsem se pokusila naznačit, jak členitě a někdy různorodě je vymezován obsah pojmu hospodaření vůbec. S menší složitostí se setkáváme při stanovení podstaty a hranic hospodaření finančního.

Obecně lze za finanční hospodaření označit proces ekonomické reprodukce v peněžním (finančním) vyjádření. Jde tedy o hodnotovou stránku reprodukce, a to jak v oblasti celospolečenské, makroekonomické, tak na úrovni jednotlivých hospodařících subjektů, tj. v objemu mikroekonomickém. Z obecného pohledu zahrnuje finanční hospodaření veškerý pohyb

peněz, který doprovází dílčí fáze reprodukce (výrobu, distribuci, spotřebu apod.) v příslušných jejích podobách. Terminologicky se pak toto peněžní dění označuje dost různorodě: jako finanční hospodaření nebo finanční hospodářství, tvorba a použití peněžních fondů, financování apod.

Hodnotová, peněžní stránka reprodukce má výraz zejména v cenách, mzdách, tržbách, zisku a všech ostatních vztazích či skutečnostech, zejména též v úvěrových, které mají za podklad peníze. Kromě toho s finančním hospodařením souvisí členitá činnost technická, administrativní, zahrnovaná u nás pod označení sociálně ekonomické informace (viz zákon č. 21/1971 Sb.). Hospodářská praxe však spojuje finanční hospodaření s tím finančním děním, které vyúsťuje ve výsledek hospodářské činnosti, to je v zisk nebo ztrátu. Z tohoto hlediska lze finanční hospodaření ztotožnit s výtěžnou činností, tj. výrazem, kterého se používá i obecně pro označení každé činnosti, prováděné za účelem dosažení zisku. Dokonce činnost vykonávaná v pracovním poměru se lidově označuje za výtěžnou.

Historicky je finanční hospodaření spojeno s hospodařením tržním, které vyúsťuje do ekonomiky plné rozmachu až za kapitalismu. Naturální hospodaření předchozích formací, zejména feudalismu a i raného kapitalismu, věnuje pohybu peněz a z něho vyplývajícímu zisku v reprodukčním procesu jen okrajovou pozornost. Teprve rozvinutý kapitalismus povýšil zisk za jediný cíl finančního hospodaření.

Finanční hospodaření plní svou funkci i v systému socialistickém. Také zde, obdobně jako v kapitalismu, ovšem ze zcela odlišných důvodů a příčin, jsou první léta socialistické ekonomiky v Sovětském svazu charakterizována především naturální podobou reprodukčního procesu (válečný komunismus). Teprve od dvacátých let, od období NEPu se stává finanční hospodaření základní metodou sovětského hospodářství, a to v podobě chozrasčotu. Chozrasčot, jako základní metoda hospodaření, znamená pohyb peněz, které si hospodařící subjekt vydělal vlastní činností, tedy pohyb peněz, který ústí do konečného hospodářského výsledku, tj. do zisku. Takto charakterizovaný proud peněz znamená zásadní změnu ve srovnání s dřívějším systémem, kdy podniky nezískaly peníze vlastní hospodářskou aktivitou, ale přidělem z centrálních fondů, ze státního rozpočtu. Tato základní charakteristika finančního hospodaření socialistických podniků zahrnuje další podstatný prvek.

Aby totiž podniky mohly své potřeby uhrazovat z vlastních zdrojů, zejména na rozšířenou reprodukci, musejí dosahovat přebytku peněz získávaných nad vydávanými. Toho lze dosáhnout jen činností ziskovou, tj. postupem, který umožňuje dosáhnout stanoveného cíle jen při minimálních nákladech, tedy hospodárně. To je princip všech principů, každého rozumného, tj. racionálního hospodaření. Touto zásadou, zásadou hospodárnosti, se řídí tedy jak kapitalistické, tak socialistické podniky, ovšem

s tímto zásadním rozdílem: Každý kapitalistický podnik usiluje o maximalizaci zisku jen pro sebe, pro kapitalistické podnikatele, bez ohledu a často na úkor ostatních podniků a celé společnosti.

V socialistickém řádu se mění cíl finančního hospodaření: Své ziskové zaměření podřizují podniky vyššímu celospolečenskému cíli, kterým je vzestup osobní a společenské spotřeby a rozvoj lidské společnosti, tedy nikoli jen prospěch jednotlivého podniku či jednotlivce. Je odstraněno vykořisťování lidské práce. Zespolečenštění výrobních prostředků umožňuje řídit reprodukční proces na všech stupních z celospolečenských hledisek. Výrazem a nástrojem toho je soustava hospodářských plánů v podobě hmotné i hodnotové (finanční).

V socialistických podmínkách může být takto základní princip finančního hospodaření, tj. hospodárnost, povýšen z polohy podnikové, mikroekonomické, do oblasti celospolečenské, tj. makroekonomické. Ovšem tento posun nenastává automaticky s nastolením socialistických ekonomických poměrů, ale prosazuje se postupně překonáváním objektivních i subjektivních obtíží. O tom svědčí vývoj ve všech socialistických zemích.

c) Finanční hospodaření státních hospodářských organizací

Finanční hospodaření státních hospodářských organizací představuje jednu z významných součástí systému plánovitého řízení národního hospodářství. Jeho cílem je v souladu s vůdčí funkcí státního rozpočtu a úkoly ostatních finančních plánů kvalitativním způsobem aktivně ovlivňovat výsledky hospodářské činnosti výrobních hospodářských jednotek a podniků.

Finančním hospodařením státních hospodářských organizací chápou v ekonomickém smyslu pohyb peněz doprovázející proces společenské reprodukce v těchto organizacích. Právní úprava tohoto ekonomického dění představuje finanční hospodaření státních hospodářských organizací ve smyslu právním.

Státní hospodářské organizace jsou převažující právní formou socialistických organizací v našem národním hospodářství. Státní hospodářské organizace provozují na svěřených úsecích stanovenou hospodářskou činnost, určenou k zabezpečování uspokojování potřeb společnosti při nejúčelnějším využívání materiálových a ostatních zdrojů a výrobních fondů při neustálém zvyšování společenské produktivity práce. Zřizuje je příslušný ministr nebo vedoucí ústředního orgánu státní správy, hospodaří podle zásad podnikového chozrasčotu a spravují jednotlivé části svěřeného národního majetku.

Státní hospodářské organizace jsou převážně organizovány podle odvětví a oborů národního hospodářství. Jejich hospodářská činnost se zpravidla soustřeďuje do výrobních hospodářských jednotek nebo jiných obdobně

uspořádaných jednotek. Pojem výrobní hospodářské jednotky naše právní předpisy nevymezují. Lze však říci, že výrobně hospodářská jednotka je obecným výrazem pro některou z forem organizačního uspořádání státních hospodářských organizací. Podle ustanovení § 33 hospodářského zákoníku je výrobní hospodářská jednotka přímo řízena ministerstvem. Může být organizována jako jedna státní hospodářská organizace nebo jako seskupení několik státních hospodářských organizací, které tvoří organizační, ekonomický, popř. též právní celek. Bližší vymezení jednotlivých forem výrobních hospodářských jednotek stanoví nařízení vlády ČSSR č. 91/1974 Sb., o organizaci výrobních hospodářských jednotek a o jejich statutech. Podle § 2 jsou výrobní hospodářské jednotky v soustavě státních hospodářských organizací nejvyšším stupněm organizačního uspořádání výrobně technické základny, zabezpečující komplexní realizaci úkolů a cílů národohospodářských plánů a státní hospodářské politiky.

Organizační formy VHJ jsou *oborový podnik*, ke kterému může být výjimečně přidružen jeden nebo několik národních podniků, popř. účelových organizací, *koncern*, který se člení na koncernové podniky, popřípadě koncernové účelové organizace a *trust podniků*, sestávající z generálního ředitelství národních podniků a účelových organizací.

Oborový podnik má právní subjektivitu, je státní hospodářskou organizací. Člení se na závody, na něž se podle povahy oborového podniku přenáší více nebo méně typicky podnikových řídicích funkcí. Vztahy uvnitř oborového podniku jsou vztahy vnitropodnikové.

Koncern je organizační formou VHJ, která byla zavedena s účinností od 1. ledna 1975. Podstata této organizační formy spočívá v tom, že koncern jako celek je státní hospodářskou organizací, tedy ze zákona právním subjektem, a že jeho organizačním složkám — koncernovým podnikům a koncernovým účelovým organizacím — se přiznává omezená právní subjektivita, jejíž rozsah je stanoven statutem VHJ.

Trust podniků je tvořen několika právně samostatnými národními podniky, popř. účelovými organizacemi (rovněž právně samostatnými) a generálním ředitelstvím trustu.

Nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků (úplné znění vyhlášeno pod č. 106/1985 Sb.) ve vymezení výrobních hospodářských jednotek pro finanční hospodaření navazuje na vymezení výrobních hospodářských jednotek v nařízení vlády č. 91/1974 Sb., o výrobních hospodářských jednotkách a jejich statutech. Výrobní hospodářské jednotky mají formu koncernu, trustu a oborového podniku s přidruženými národními podniky nebo oborovými organizacemi. Na rozdíl od nařízení vlády č. 91/1974 Sb. však oborový podnik nemá pro finanční hospodaření charakter výrobní hospodářské jednotky, ale jen podniku přímo řízeného ústředním orgánem.

Nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků se vztahuje dále na státní hospodářské organizace uspořádané do výrobní hospodářské jednotky, na koncernové podniky a koncernové účelové organizace. Všechny druhy těchto organizací zahrnuje pod pojem podnik. Toto základní vymezení právních subjektů ve finančních vztazích vyjadřovalo základní požadavek Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980^{2/} k posílení středního článku řízení v řídicím procesu, speciálně v oblasti finančního hospodaření. Pro období 8. pětiletky je postavení VHJ ve finančním hospodaření řešené v souladu se stupněm centralizace (integrace) řídicích funkcí VHJ. Toto odpovídá požadavku stanovenému v Hlavních směrech dalšího rozvíjení Souboru opatření ke zdokonalování soustavy plánovitého řízení národního hospodářství,^{3/} kde je vyjádřena zásada, že úprava finančního hospodaření musí odpovídat v konkrétním případě skutečně dosaženému stupni integrace řídicích funkcí a musí umožňovat diferenciaci postupu. Proto konkrétní řešení finančních vztahů bude navazovat na statut VHJ a rozhodne o něm nadřízený ústřední orgán v souladu s právními předpisy.

Jako podniky jsou rovněž definovány státní hospodářské organizace přímo řízené ústředním orgánem nebo národním výborem a též organizace zahraničního obchodu, které však podle hospodářského zákoníku mají charakter jiných socialistických organizací. Jsou to jednak podniky zahraničního obchodu, jednak akciové společnosti, které provádějí zahraničně obchodní činnost a jsou řízeny federálním ministerstvem zahraničního obchodu. Právním předpisem, na jehož základě tyto organizace vznikají, je zákon č. 42/1980 Sb., o hospodářských stycích se zahraničím.

U těchto organizací, které neřídí výrobní hospodářská jednotka, přecházejí některé funkce integrovaného řízení na ústřední orgány, popř. u státních hospodářských organizací v působnosti národních výborů na příslušný řídicí národní výbor.

Pojem podnik, který používá nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků, je užíván speciálním způsobem. V jiných našich pozitivně právních předpisech není pojem podnik vůbec samostatně užíván, jedná se vždy jen např. o oborový podnik, národní podnik, koncernový podnik, podnik zahraničního obchodu, družstevní podnik. Výrazem podnik se v těchto případech určuje vždy nějaká určitá organizačně právní forma, aniž by se kladl význam vytvoření a využití obecného pojmu podnik. Pojem podnik v nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků vyjadřuje určitou legislativní zkratku pro vyjádření některých druhů organizačně právních forem. Přitom tuto skupinu tvoří jak organizačně právní

^{2/} Soubor opatření — viz Rudé právo ze dne 14. 3. 1980.

^{3/} Hlavní směry — viz příloha Hospodářských novin 1984 č. 42 a 43.

formy, které jsou v právních předpisech (národní podnik aj.), tak současně i formy, které se vyskytují jen v rámci výrobních hospodářských jednotek, jakož i ty, které existují zásadně mimo tyto jednotky.^{4/}

§ 2. PRÁVNÍ POVAHA CHOZRASČOTU

Chozrasčot je systém ekonomického řízení státních podniků, opírající se o využívání zákona hodnoty a o princip, že podniky uhrazují své náklady z příjmů za realizovanou výrobu. Zásada chozrasčotu je tudíž základní zásadou hospodaření podniků v socialismu.

Ekonomické principy chozrasčotu jsou:

- operativní samostatnost podniku,
- hmotná zainteresovanost,
- kontrola peněžní jednotkou.

Nejzávažnějším principem chozrasčotu je hospodářskooperativní samostatnost podniku. K plnění ekonomického poslání společnost přiděluje podniku materiální a peněžní prostředky. Podnik má právní subjektivitu a jeho práva a povinnosti jsou vymezeny právními předpisy. Státu podnik odpovídá za ochranu a racionální využití přidělených prostředků a plnění smluvních závazků vůči druhým podnikům. Chozrasčotní podnik samostatně disponuje svými zdroji, má svou bilanci, avšak veškerou hospodářskou činnost musí konat v souladu s národohospodářským plánem. Smyslem jeho samostatné činnosti musí být dosahování co nejlepších výsledků. V tom směru je též regulován jeho předmět činnosti — hospodářská činnost — centrálními orgány.

Druhým principem chozrasčotu je hmotná zainteresovanost. Ta předpokládá ekonomické podnícování podniku a hmotné pobízení celého kolektivu i každého jednotlivého pracovníka k maximálnímu a efektivnímu zabezpečování společenských potřeb.

Nezbytným principem chozrasčotu je i kontrola peněžní jednotkou. Veškerá hospodářská činnost podniku, která je velmi různorodá, se vyjadřuje v hodnotových ukazatelích. Kontrola peněžní jednotkou je specifickou formou evidence a kontroly vynakládané živé a zhmotnělé práce v koloběhu a obratu fondů socialistických podniků. Je důležitou součástí řízení nejen uvnitř podniku, ale i z hlediska celospolečenského. S tím vystupuje do popředí i ekonomická úloha Státní banky. Uvedené principy vytvářejí organickou jednotu, ovšem chozrasčotní postavení podniku není

^{4/} Podrobněji viz Z. Příbyl: K základům právní úpravy finančního hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků. AUC Iuridica 1/1983, str. 39—64.

neměnné a mění se v závislosti na rozvoji výrobních sil a zdokonalování výrobních vztahů.

V přechodném období od roku 1945 do roku 1948, tj. do plného znárodnění naší průmyslové základny, uplatňuje se finanční hospodaření v tehdejší smíšeném typu naší ekonomiky zhruba se stejným zaměřením jak v podnicích znárodněných, tak v doživajícím sektoru soukromém. V obojí sféře hospodářství sleduje finanční stránka hospodaření výrazně nebo výlučně (soukromé podniky) hlediska zisková. S postupným upevňováním znárodněného sektoru po roku 1948 a zejména pod tlakem mezinárodní situace, měnily se úkoly našeho hospodářství a s tím i metody pro jejich realizaci. Výrazný důraz se začal klást na hmotnou stránku ekonomiky, hlediska hodnotová, peněžní ustupovala do pozadí. Od hospodaření s penězi se přechází na pouhé jejich vydávání, tj. na financování výroby, investiční výstavby a ostatních potřeb podniků, přičemž pohyb peněz pouze neutrálně zobrazuje hospodářské dění, slouží k jeho evidování a kontrole. Avšak i při této krajně oslabené funkci finančního hospodaření zůstává — někdy jen deklaratorně — v platnosti zásada, že totiž podniky mají uhrazovat své potřeby z vlastních zdrojů. Tento princip také tvoří minimální náplň metody, do které postupně u nás vyúsťovalo finanční hospodaření, tj. metody chozrasčotu. Považuji za vhodné konstatovat, že výraz vyúsťování, kterého zde používám, není jen stylistickým obratem, ale přímou parafrází pozitivní právní úpravy, která je obsažena v § 1 nařízení vlády č. 161/1980 Sb. ve znění nařízení vlády č. 100/1985 Sb., který kromě jiného dokumentuje a proklamuje „zásady finančního hospodaření... vytvářejí podmínky pro realizaci principů chozrasčotu, který je základní metodou hospodaření výrobních jednotek a podniků“.

Zájem o tuto metodu (teoretický i praktický) se v dosavadním vývoji socialistických ekonomik zintenzivňuje tehdy, když vystupuje do popředí nutnost povzbudit iniciativu podniků i pracovních kolektivů v nich a tím i přispět ke zlepšení výsledků hospodaření.

Právní prvky chozrasčotu v Sovětském svazu

V Sovětském svazu na počátku 20. let, kdy země přecházela z válečného komunismu do období rozvinutějších ekonomických vztahů, nastala naléhavá potřeba intenzifikace hospodářství. Tehdy dekret Vsesvazového sovnarchozu z 11. července 1921, tedy právní akt nejvyšší právní síly, stručně vytyčil cestu k tomu vedoucí jako zásadu, která umožňuje dosáhnout maximálního výsledku, tj. zisku s minimálními náklady.^{5/}

^{5/} XII. sjezd KSR(b), KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, I. díl, SNPL, Praha 1954, str. 595—596.

Někteří autoři^{6/} spojují vznik chozrasčotu, přesněji řečeno vytyčení jeho zásad, s usnesením Rady lidových komisařů o uvedení nové hospodářské politiky v život. Oba tyto státní akty mají však povahu opatření správních, technických, kterými se chozrasčot (existující objektivně) pouze zavádí. Jeho ekonomickou podstatu však formuluje citovaný dekret z 11. července 1921, který je také časově dřívější.

V tomto dokumentu a v literatuře, která kolem něho vznikla, byl tedy chozrasčot definován jako zásada racionálního hospodaření.^{7/} Tento princip byl rozvinut a uplatněn v pozdějším období NEPu jako obnovení působení zákona hodnoty s řadou omezení, vyplývajících z tehdejších specifických sovětského hospodářství. Chozrasčot v tomto období orientoval podniky ziskově.

Otázku chozrasčotu první nastolil a teoreticky rozpracoval V. I. Lenin. Už na samém počátku existence sovětského státu V. I. Lenin zdůrazňoval potřebu zavést ve státních podnicích takový pořádek, který by umožňoval „uvést do souladu mzdy s celkovými výsledky produkce...“^{8/} V. I. Lenin poukazoval na to, že budování socialismu a komunismu je možné „ne přímo na podkladě nadsnění, ale pomocí nadsnění, které rodí velké revoluce, na podkladě vlastního zájmu, zainteresovanosti, chozrasčotu...“^{9/}

V. I. Lenin zdůrazňoval, že hlavní funkci, určujícím cílem chozrasčotu je úsporně hospodařit, odstranit v podnicích ztrátovost a změnit podniky na ziskové. V. I. Lenin napsal: „Myslím, že trusty a podniky jsou právně založeny na chozrasčotu, aby samy zodpovídaly za to, že jejich podniky nebudou ztrátové.“^{10/}

Od prvopočátku je tedy chozrasčotní hospodaření pojímáno jako kategorie především ekonomická, která se ovšem mohla v praxi aplikovat jen v podobě právních předpisů, tj. v právních institutech, a citovaný dekret z roku 1921 to také dokumentuje. Informace o tom, jakými dalšími právními akty nejrůznější právní intenzity byl chozrasčot v Sovětském svazu dále rozváděn, lze zjistit ze sovětské literatury (právníké, ale především ekonomické), věnované tomuto tématu.

Aktuálnost chozrasčotní problematiky vystupuje do popředí v letech 1948—1956, tedy v období, kdy sovětská ekonomika překonávala mezinárodní situaci a kdy intenzifikace hospodářských procesů byla velmi naléhavá. Tehdy znovu vznikla situace vyžadující zvýšenou chozrasčotnost podniků. Jedná se však o chozrasčot, který má již podobu neziskovou.

^{6/} Např. J. Spišiak: *Právo a chozrasčot*. Orbis, Praha 1952.

^{7/} Viz citaci na str. 115 publikace J. Goldman, K. Kouba: *Hospodářský růst ČSSR*. Academia, Praha 1969.

^{8/} V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 27. SNPL, Bratislava 1954, str. 231.

^{9/} V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 33. SNPL, Bratislava 1955, str. 44.

^{10/} V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 35. SNPL, Bratislava 1958, str. 488.

Původní ziskové zaměření chozrasčotu bylo totiž v odborných prame-
nech a zejména v praxi zúženo na zevní jeho právní znak, který je v pod-
statě znakovým technickým, tj. na uhrazování potřeb podniků z vlastních
jejich příjmů.

K tomuto postupně zjednodušenému pojetí chozrasčotu došlo — jak se
domnívám — z těchto důvodů:

V předchozrasčotním období, tj. za válečného komunismu, podniky pro-
dukovaly bez zřetele na náklady své činnosti, protože všechny své potřeby
měly uhrazovány z ústředního místa, kerým byl v konečném dopadu
státní rozpočet. Podniky neplatily za suroviny, energii a ostatní potřeby,
ale také nedostávaly zaplacené za výrobky, které odváděly státu. Nebyla
zde ani přímá závislost mezi výsledky výroby a prostředky přidělovanými
státem. Hospodářské zdroje hmotné i finanční (pokud v omezeném rozsahu
peníze existovaly) tvořily jednotu. Jak zásobování dělníků, ostatních za-
městnanců a vojska, tak i zabezpečování státního průmyslu surovinami
a jiným materiálem se dělo v naturálním pojetí: plnily se pouze příkazy
nadřízených organizačních článků. A samozřejmě neexistovalo ani hos-
podaření finanční.

Když si na počátku 20. let stav ekonomiky vynutil ústup od naturálních
forem a když v důsledku toho oběh peněz nabyl opět svou funkci, projevílo
se to nejnapadněji tím, že podniková činnost přestala splývat amorfně
s celospolečenskou výrobou a její distribucí, že podniky začaly své výrobky
prodávat a své potřeby uhrazovat z vlastních prostředků, přidělovaných
jim z centrálního rozpočtu, z centrálních zdrojů. Podniky přešly z ústřed-
ního rozpočtu na své vlastní rozpočty (rasčoty). Začaly hospodařit. Právě
tento přechod z ústředního financování na vlastní hospodaření byl zejména
nejvýraznější, neboť vyjadřoval ve velmi koncentrované podobě podstatu
nové metody řízení, metody chozrasčotu. I když pak v pozdějších obdo-
bích samostatnost podniků se různě měnila a klonila podle hospodářské
situace více k centralismu nebo k decentraliaci podnikového hospodaření,
ono prvotně jim přiznané oprávnění uhrazovat výdaje z vlastních zdrojů
nebylo nikdy dotčeno. Touto minimální náplní byl chozrasčot charakte-
rizován nadále a v podobě této zkratky přešel do literatury i právní úpravy
v socialistických státech.^{11/}

Pod pojem chozrasčotu se zahrnují v těchto státech velmi různorodé
vztahy, organizační zásady, postupy ekonomické, technické a plánovací.
Zpravidla podle toho, jak je formulovala hospodářská praxe; právní úpra-
va tohoto institutu obvykle chybí nebo je jen rámcová. Právě různorodost,

^{11/} V Československu ovlivnila právní terminologii v hospodářské sféře, která
sama začala používat označení „chozrasčotní organizace“ pro ty organizační typy
hospodářských subjektů, které na rozdíl od organizací rozpočtových a příspěvkových
uhrazují své výdaje z vlastních příjmů.

s kterou byl chozrasčot zejména od začátku čtyřicátých let v sovětské literatuře vykládán, způsobila, že podstata této metody řízení ekonomiky (někteří autoři označují tuto metodu jako ekonomickou kategorii) byla spíše zatemňována než objasňována. V počátečním období se u jednotlivých autorů objevuje ještě zisková či hodnotová stránka hospodaření podle podnikového rozpočtu (v pozdější terminologii: podle chozrasčotu). Šlo zde o určitou reminiscenci na již citovaný dekret Vsesvazového Sovnarchozu z 11. července 1921 o ziskové podstatě chozrasčotu. Později však autoři z důvodů ideologických zmínky o zisku ze svých úvah vypouštějí, tvrdí se, že zisk, zákon hodnoty vůbec je produktem kapitalismu, který se do plánovaného hospodářství socialistického nehodí.

Při vypuštění principu racionálního hospodaření, tj. zásady ekonomické kalkulace (porovnávat náklady s dosaženým hospodářským výsledkem), začali autoři v pozdějším období interpretovat chozrasčot jako soubor velmi různorodých metod řízení ekonomiky, tj. jako soubor zásahů státních orgánů do hospodářského dění. Přitom zásady nemají zpravidla podobu právní, ale uskutečňují se většinou opatřeními „mimoprávními“: metodami plánovacími, operativními pokyny řídicích i podnikových orgánů, iniciativou pracujících, soutěžním hnutím apod. Výpovědi jednotlivých autorů vycházejí zpravidla z potřeb celého národního hospodářství konstatovaných nejvyššími stranickými orgány nebo i z vlastních představ o konstrukci toho kterého autora. Orientovaný přehled o pestré názorové směsi pohledů především sovětských autorů na chozrasčot lze najít v publikaci Karla Čapka: O právním postavení socialistických podniků.^{12/}

Právní úprava chozrasčotu v Československu

V Československu byly chozrasčotní principy po dlouhou dobu právně regulovány rovněž velmi rámcově a málo konkrétně. Principy tohoto pojmu použil již zákon č. 51/1948 Sb., o některých finančněprávních poměrech znárodněných podniků, avšak skutečnou náplň získával chozrasčot jen postupně čerpáním poznatků, především ze sovětské literatury a podnikové praxe. Tyto poznatky pak nacházely vyjádření v některých dalších právních předpisech, např. v zákoně č. 51/1955 Sb., o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích (§ 18 ve znění zákona č. 67/1958 Sb.), se stanoví:

(1) Národní podnik hospodaří podle zásad chozrasčotu, kladoucích důraz zejména na to, aby podnik důsledně uhrazoval své výdaje na provoz i na

^{12/} K. Čapek: Právní postavení socialistických podniků. Academia, Praha 1976, str. 341—375.

svůj rozvoj z vlastních příjmů, neustále snižoval vlastní náklady a soustavně zlepšoval výsledky svého hospodaření působením podnětů, spojujících hmotné zájmy celku i jednotlivých pracovníků.

(2) Uvnitř národního podniku se uplatňuje vnitropodnikový chozrasčot směřující k dosažení nejvyšší hospodárnosti ve výsledcích práce nižších útvarů.

V tomto právním předpise, vydaném s desetiletým odstupem od zákona č. 51/1948 Sb., se již chozrasčot zaměřuje především na celospolečenská hlediska hospodaření a na organizování podnikové činnosti k tomuto cíli. Zisková hlediska podniková se nezdůrazňují, zůstává pouze zevní znak chozrasčotu, tj. uhrazování výdajů z vlastních příjmů.

V prvním období socialistické výstavby u nás se vedly diskuse nejen o obsahu chozrasčotu, nýbrž i o terminologické jeho oprávněnosti. Navrhovalo se např. používání rozvinutého výrazu této zkratky v podobě „hospodářské rozpočty“.

V tomto počátečním období, kdy se naše teoretická fronta i finanční pracovníci v praxi, a zejména pak pracovníci podniků, dostávali do prvních kontaktů s chozrasčotními metodami, charakterizoval obsah těchto metod tehdejší ministr financí dr. Dolanský ve svém vystoupení ke státnímu rozpočtu na rok 1949, předneseném na zasedání Národního shromáždění dne 5. ledna 1949. Ministr poslancům vysvětloval: „Důležitým opatřením, jímž bude možno dosáhnout v podnicích zvýšení zisku, je hospodaření podle rozpočtu a kontrola korunou. Bez hospodaření podle rozpočtu neměli bychom dostatečně přesného obrazu o finančním hospodaření podniku“. Tím byla zřetelně potvrzena spojitost podnikového rozpočtu, to je chozrasčotu se ziskem.

Jak se konkrétně tato spojitost uplatňuje, vysvětlil ministr v pasáži, která předcházela: „Rozpočet (rozuměj podnikový) stanoví, kolik podnik může vynaložit na suroviny, mzdy, na palivo, elektrickou energii apod. a kolik má tržít za plánovanou výrobu. Rozdíl je pak plánovaný zisk podniku. Při pevných plánovaných cenách lze tento zisk zvýšit nad plánovaný rozsah jenom lepším hospodařením surovinami, vyšší produktivitou práce, dalšími úsporami atd. Hospodaření podle rozpočtu umožní kontrolu, zda se neplýtvá surovinami, energií, zda se provádí správná mzdová politika, zda závod vyrábí úspěšně.“

Ke kontrolní funkci podnikových rozpočtů se ministr ještě vrátil v dalším výkladu slovy: „Podnikové rozpočty nebudou pro nás jen nástrojem kontroly o řádném hospodaření podniku, nýbrž budou nám sloužit jako podklad pro sestavení finančního plánu našeho hospodářství.“

Citované úryvky z projevu ministra financí dokazují, že centrální finanční orgány interpretovaly chozrasčot jako nástroj, umožňující zvyšování zisku v podnicích a kontrolu jejich činnosti — šlo o interpretaci

v počátcích budování naší socialistické ekonomiky. V pozdějším období se ziskové zřetely z chozrasčotu vytrácely a chozrasčot se po hodně dlouhou dobu chápal spíše jako technika hospodářské činnosti nebo nanejvýš se ztotožňoval s metodami účetního zachycování podnikového hospodaření, tedy jako záležitost technickoekonomická; funkce skutečně právního institutu nebyla mu přiznána, i když sporadicky a rámcově se některé právní předpisy o chozrasčotu zmiňovaly.^{13/}

V naznačené podobě, koncentrované do uhrazování výdajů z vlastních příjmů, se dostal chozrasčot i do hospodářského zákoníku, kde se o něm objevují zmínky zejména v ustanovení § 28, § 56, § 58 a § 59. Chozrasčotní princip je tam charakterizován jediným konkrétnějším ustanovením, že „státní hospodářské organizace hospodaří podle zásad podnikového chozrasčotu tak, že zásadně uhrazují své výdaje ze zdrojů, které vytvoří“ (§ 28, § 56 hospodářského zákoníku). Tato úprava se uznává obecně za nepostačující a pokud se odborná právnícká literatura k této mezeře v pozitivním právním řádu vyjadřuje, zpravidla ji vyplňuje výkladem, že za prvky chozrasčotu se označují: majetková a operativní samostatnost organizací, porovnávání nákladů s výsledky hospodářské činnosti, krytí výdajů vlastními příjmy a hmotná zainteresovanost na výsledcích hospodářské činnosti.^{14/} Citovaný výklad chozrasčotu vyplývá objektivně z reprodukčního procesu, tedy z poznatků praxe a především z jejích potřeb; jde o oblast podléhající soustavně změnám, tedy z toho, jak se postupně rozšiřují teoretické poznatky a jak se mění hospodářské podmínky. To by ovšem nemělo být na překážku, byť pružné — právní úpravě chozrasčotu. A skutečně principy chozrasčotu nejsou u nás už delší dobu odkázány pouze na různě diferencovanou praxi jednotlivých podniků nebo na to, co se za chozrasčotní prvky označuje podle literatury.

Po značně dlouhou dobu, zhruba od roku 1976, hlavní prvky vnitropodnikového chozrasčotu, tj. nejoperativnější náplně chozrasčotu vůbec, měly podrobnou úpravu právní, a to ve Směrnících k účtové osnově pro hospodářské organizace.^{15/}

Od 1. ledna 1981 se dostalo chozrasčotním metodám podrobnější právní úpravy na úrovni podniků a VHJ, takže v současné době jsou chozrasčotní vztahy právně řešeny komplexně takto: chozrasčot podnikový, tj. na úrovni VHJ a podniků, reguluje vedle citovaných již ustanovení hospodářského

^{13/} Viz např. citovaný zákon č. 51/1948 Sb., o úpravě některých finančních poměrů národních podniků průmyslových a potravinářských.

^{14/} S. Vaněk a kol.: Československé hospodářské právo. Panorama, Praha 1979, str. 65.

^{15/} Účtová osnova a směrnice federálního ministerstva financí k účtové osnově pro hospodářské organizace (č. j. XV/9.750/1975 ze dne 15. dubna 1975, registrované v částce 13/1976 Sb.).

zákoníku soubor finančněprávních předpisů, uvedených v poznámce pod čarou.^{16/}

Z nich svůj vztah k chozrasčotu výslovně uvádí především nařízení vlády ČSSR č. 161/1980 Sb., o finančním hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků ve znění nařízení vlády ČSSR č. 100/1985 Sb., které ve svém § 1 přisuzuje zásadám finančního hospodaření úlohu „vytvářet podmínky pro realizaci chozrasčotu, který je základní metodou hospodaření VHJ a podniků“.

Zmíněná formulace přiznává tedy finančněprávním předpisům upravujícím finanční hospodaření hlavní stimulační funkci v reprodučním procesu. Chozrasčotně stimulační prvky mají v citovaném nařízení vlády podobu ustanovení o použití zisku a odpisů, což jsou v procesu společenské reprodukce vztahy související s tvorbou a rozdělováním národního důchodu a společenského produktu. Pro použitou legislativní metodu je dost příznačné, že chozrasčotní instituty, zaváděné rámcově citovaným nařízením vlády a v podrobnostech pak upravovaných vyhláškami ústředních orgánů státní správy, vycházejí z etapy, ve které dochází k dělbě národního důchodu a společenského produktu a téměř bez povšimnutí ponechávají stadiu reprodukčního procesu, kdy se národní důchod (společenský produkt), tj. na podnikové úrovni zisk a odpisy, tvoří. A přece tvorba hodnot (zisk, národní důchod) nejen logicky předchází jejich rozdělování, ale je rovněž primární složkou ve finančním hospodaření a ve vztazích chozrasčotních.

Jiná, a to legislativně technická zvláštnost spočívá v tom, že jednotlivé zmíněné chozrasčotní nástroje, jako jsou např. fondy VHJ a podniků, jsou konstruovány dvakrát: jednou nařízením vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků, podruhé vyhláškami ústředních orgánů státní správy. Nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků v poznámkách pod čarou k jednotlivým ustanovením cituje publikační údaje příslušných vyhlášek, které se však zpětně na nařízení vlády neodvolávají, poněvadž svou právní zakotvenost neodvozují a ani odvozovat nemohou od tohoto předpisu, nýbrž od hospodářského zákoníku, o který se ovšem opírá i sa-

^{16/} — nařízení vlády ČSSR č. 161/1980 Sb., o finančním hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků, ve znění nařízení vlády ČSSR č. 100/1985 Sb.;

— vyhláška č. 162/1980 Sb., o financování reprodukce základních prostředků, ve znění vyhlášek č. 180/1982 Sb. a č. 108/1985 Sb.;

— vyhláška č. 163/1980 Sb., o financování neinvestičních výdajů na rozvoj vědy a techniky, od 1. 1. 1985 jde o vyhlášku č. 118/1984 Sb.;

— vyhláška č. 164/1980 Sb., o financování oběžných prostředků, ve znění vyhlášky č. 48/1983 Sb., od 1. 1. 1986 jde o vyhlášku č. 109/1985 Sb.;

— vyhláška č. 165/1980 Sb., o fondu kulturních a sociálních potřeb, od 1. 4. 1986 jde o vyhlášku č. 21/1986 Sb.;

— vyhláška č. 143/1980 Sb., o usměrňování mzdových prostředků, od 1. 1. 1986 jde o vyhlášku č. 98/1985 Sb.

motné nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků. Vylíčená podvojnost právní úpravy může případně podněcovat úvahy o zbytečné duplicitě. Domnívám se však, že uvedená podvojnost legislativní techniky vhodně vyjadřuje jednak oprávnění ústředních orgánů státní správy (ministerstev) k vydávání předpisů k podrobnějšímu provedení zákonů, v daném případě hospodářského zákoníku, jakož i kompetenci svěřenou vládě ČSSR čl. 76 odst. 2 ústavního zákona č. 143/1968 Sb., o československé federaci, ve znění ústavního zákona č. 125/1970 Sb., tj. koordinovat řešení otázek, vyplývajících z potřeby jednotného zabezpečování státní politiky federace na celém území.

Citované nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků vneslo do našeho právního řádu ještě další nové prvky obsahové a terminologické. Tak především § 1 rozšířil chozrasčotní principy na celé VHJ, které sice uvádí současně vedle podniků, avšak vzhledem k nové funkci VHJ zařadil podniky do druhostupňové chozrasčotní kategorie. Dále vybavuje VHJ všemi nástroji, kterými se chozrasčotní řízení uskutečňuje, tj. plnou soustavou finančních fondů.

§ 3. FINANČNÍ ZDROJE VHJ A PODNIKŮ A JEJICH POUŽITÍ

Základními finančními zdroji VHJ a podniků zůstávají i v 8. pětiletce v souladu s právní úpravou, tj. nařízením vlády č. 161/1980 Sb., ve znění nařízení vlády č. 100/1985 Sb., zisk a odpisy základních prostředků.

Ziskem jako ekonomickou kategorií nazýváme část nadproduktu, to je čistého důchodu vytvořeného prací pro společnost v socialistických podnicích, která má formu čistého důchodu podniku. Druhá část nadproduktu se realizuje prostřednictvím daně z obrátu. V socialistické společnosti je zisk jedním z nejdůležitějších hospodářských ukazatelů hospodářské činnosti podniků, jejich rentability. Část zisku zůstává v podnicích na rozšíření výroby, na zlepšení sociálních podmínek pracujících, na prémiování apod. Druhá jeho část ve formě odvodu ze zisku nebo daně ze zisku jde do státního rozpočtu na uspokojování celospolečenských potřeb.

Výhodou zisku jako ukazatele výsledku podnikové činnosti je to, že ho lze poměrně snadno vyčíslit na jednotku výroby i na organizační jednotku podniku, že je názorným a srozumitelným ukazatelem pro nejširší okruh pracovníků. Zisk v podstatě určuje čistý přínos každého jednotlivého podniku k celkové výši národního důchodu. Využívání zisku jako měřítka podnikových výsledků je dále dáno potřebou jednotného kritéria efektivnosti. V tomto směru však existují určitá omezení, zisku se dosahuje

za různých podmínek a je třeba jednak používat doplňujících kritérií, jednak podrobněji analyzovat jednotlivé činitele zisku. Přesto však je nesporně významným ukazatelem jak podnikových plánů, tak ve vnitropodnikovém řízení.^{17/}

Jedním z nejdůležitějších hospodářských ukazatelů práce socialistického podniku je *rentabilita*. Znamená, že podnik z prostředků, které získává realizací své produkce, hradí náklady na výrobu produkce a nadto získává realizací čistý důchod. Zvýšení rentability jednotlivých podniků nesmí odporovat zájmům jiných podniků, ale naopak musí vytvářet příznivé podmínky pro zvýšení výnosnosti celého národního hospodářství.

Ve finančněprávních normách se pak setkáváme s různě měřenou rentabilitou jako poměru zisku k některým dalším činitelům, tj. např. k vlastním nákladům, k výrobním a oběhovým fondům, k vyplaceným mzdám, k tržbám apod., což lépe charakterizuje úroveň činnosti jednotlivých hospodářských organizací a její výsledky a umožňuje vzájemné srovnání podniků a různých oborů.

Pokud jde o zisk jako základní finanční zdroj hospodářských organizací, pak nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků začíná sice úpravou zisku, avšak nikoliv popisem jeho tvorby. Etapa vytváření zisku, tedy základní úsek reprodukčního procesu, je v nařízení vlády zatlačen do pozadí.

Tímto způsobem přistupují k reprodukčnímu procesu také jiné finančněprávní předpisy. Do roku 1977 se ještě ve finančněprávních předpisech objevovaly zmínky o tvorbě zisku. Mám na mysli zákon č. 111/1971 Sb., o odvodech do státního rozpočtu a příspěvku na sociální zabezpečení, zákon č. 113/1971 Sb., o důchodové dani, a zákon č. 103/1974 Sb., o dani zemědělské.

V těchto právních předpisech existovalo ustanovení, které charakterizovalo zisk. Bylo obsaženo v úvodních, počátečních paragrafech citovaných zákonů zhruba v tomto znění: ziskem se rozumí především tržby z výrobní činnosti, předání výrobků, prací a služeb, aktivování investic a materiálu, dále tržby z nevýrobních činností a jiné výkony po odečtení položek celkových nákladů a povinných odvodů do státních fondů.

Avšak od 1. ledna 1978 se ekonomickoprávní kategorie zisku přesunula zcela do účetnictví a jeho techniky. Účetnictví převzalo citovanou definici zisku z finančněprávních předpisů. Novelizace všech tří citovaných zákonů, která nabyla účinnosti dne 1. ledna 1978, vypustila ustanovení o zisku, takže v současné době finančněprávní předpisy neobsahují, co se ziskem rozumí, a bylo proto nutno v této otázce obrátit se na účtové

^{17/} Podrobněji viz S. Mareš: Rozbor finančního hospodaření podniku. SNTL, Praha 1972, str. 24—26.

osnovy a směrnice k nim pro hospodářské organizace,^{18/} a to do roku 1981.

Pokud jde o použití zisku, je toto závazně upraveno v rámci úpravy finančního hospodaření VHJ a podniků. V rozdělování zisku se i v 8. pětiletkce dává přednost přidělům do fondů, které zabezpečují reprodukci výrobních fondů (fond obrátový, investiční, technického rozvoje a rezervní) před přiděly do fondů hmotné stimulace osobní a kolektivní (tj. do fondu odměn a do fondu kulturních a sociálních potřeb). Tím se v organizacích přednostně zabezpečí obnova a rozšíření prostředků, které jim stát dal do správy. Disponibilní zisk bude organizace nucena používat ve větším rozsahu než dosud k financování investic a zásob, pokud Státní banka československá odmítne úvěr pro nedostatečnou úroveň efektivnosti pořizovaných investic nebo hospodaření se zásobami.^{19/}

Výrobně hospodářská jednotka používá zisku v první řadě k úhradě odvodů a daní, které je povinna platit do státního rozpočtu, do rozpočtu národního výboru a do státních fondů. Z uvedeného je zřejmá priorita centralizovaných peněžních fondů před decentralizovanými.

V souladu s prohloubením chozrasčotních vztahů a principů hospodaření^{20/} je v dalším pořadí použití zisku stanoveno k přidělům do obrátového fondu, do investičního fondu, do fondu technického rozvoje, do rezervního fondu a k přidělům do fondu kulturních a sociálních potřeb a do fondu odměn.

Pak následuje použití zisku k dalším účelům stanoveným právními předpisy. Použitím zisku k účelům stanoveným právními předpisy se rozumějí některé zvláštní účely, z nichž uvádím jen některé: úhrada ztráty ze závodního stravování podle nařízení vlády č. 127/1982 Sb., o závodním stravování, úhrada výdajů na závodní zdravotnická zařízení podle vyhlášky č. 90/1972 Sb., o financování některých zařízení podnikové společenské spotřeby a některých činností státních hospodářských organizací a organizací zahraničního obchodu, úhrada ztráty závodního časopisu ve výši 70 %, rovněž podle vyhlášky č. 90/1972 Sb., dodatkový odvod k odčerpání části zisku, není-li instalováno nebo řádně provozováno zařízení na ochranu pracovníků nebo nevyhovuje-li zařízení organizace předpisům o bezpečnosti práce nebo předpisům zdravotnickým podle vyhlášky č. 6/1967 Sb., poskytování stipendií vysokoškolákům a na středních školách pro pracující podle Věstníku ministerstev školství ČSR a SSR.

^{18/} Jednalo se o účtové osnovy a směrnice k nim pro hospodářské organizace. Tyto účtové osnovy a směrnice federálního ministerstva financí (č. j. XV/9.750/75) byly nahrazeny novými (č. j. XV/19.150/80), které nabyly účinnosti registrací ve Sbírce zákonů v částce 13/1981. V současné době stejně jako finančněprávní předpisy pojem zisku nevymezují.

^{19/} Podrobněji viz L. Beneš: Chozrasčot výrobních hospodářských jednotek a podniků v 8. pětiletkce. Finance a úvěr 4/1986, str. 222 a násl.

^{20/} Tamtéž.

Konečně se pak zisku používá k odvodu nadřazenému ústřednímu orgánu a má charakter přerozdělení zisku, které však podle § 29 nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků může být prováděno jen výjimečně, a to se souhlasem příslušného ministerstva financí. Tímto ustanovením se zajišťuje chozrasčotní princip hospodaření výrobních hospodářských jednotek, zejména z hlediska, aby vytvořený zisk byl po odvodech a daních do státního rozpočtu použit na krytí potřeb výrobní hospodářské jednotky a jí řízených podniků.

Z hlediska podmínky, stanovené ústavním zákonem o československé federaci, má přerozdělení prostředků charakter dodatkových odvodů podle § 9 odst. 1 písm. d) zákona č. 161/1982 Sb., o odvodech do státního rozpočtu. Proto se na podmínky přerozdělování prostředků vztahují ustanovení o provádění odvodů do státního rozpočtu podle zákona o odvodech. Pokud jde o přerozdělování zdrojů v rámci výrobní hospodářské jednotky, stanoví příslušné podmínky výrobní hospodářská jednotka.

Rovněž použití zisku podniku je závazně upraveno, a to opět včetně určení pořadí.

Podnik je povinen používat zisku v první řadě k úhradě odvodů a daní do státního rozpočtu, do rozpočtu národního výboru a do státních fondů.

Jako druhé v pořadí následují odvody výrobní hospodářské jednotce.

Po splnění těchto odvodových povinností používá podnik zisk k přidělům do obrátového fondu, do investičního fondu, do fondu technického rozvoje a k přidělům do fondu odměn na základě schválení nadřazeného ústředního orgánu a k přidělům do fondu kulturních a sociálních potřeb.

Konečně se souhlasem příslušného orgánu výrobní hospodářské jednotky lze použít zisku i k dalším účelům, stanoveným právními předpisy.

Nerozdělený nadplánovaný zisk se podniku ponechává a ten si ho převede do následujícího roku nebo se převede do rezervního fondu výrobní hospodářské jednotky, a to ve výši předem stanovené výrobní hospodářskou jednotkou.

Touto úpravou pořadí použití zisku u VHJ a podniků je zdůrazněna chozrasčotní odpovědnost za financování plánovaných potřeb. Pro VHJ a podniky tím značně stoupá význam co nejvyššího použitelného zisku po odvodech do státního rozpočtu, resp. nadřazenému orgánu, aby byly zabezpečeny všechny potřeby VHJ i podniků. K posílení úlohy vlastních finančních zdrojů ve financování organizací přispěje v 8. pětiletce i omezené poskytování investičních a neinvestičních dotací ze státního rozpočtu a zvýšení jejich účelovosti.

Dalším z uvedených základních finančních zdrojů VHJ a podniků jsou *odpisy základních prostředků*. Z ekonomického hlediska jsou odpisy peněžním vyjádřením té části hodnoty základních fondů, která je z nich přenášena do hodnoty výrobků. Tvoří důležitou součást vlastních nákladů

a jsou zdrojem prostředků na financování obnovy základních fondů a generálních oprav. Výše odpisů je závislá na pořizovací ceně, resp. reprodukční pořizovací ceně a výši normy odpisů, která je stanovena ministerstvem financí.

Pokud jde o základní prostředky, je právní vymezení tohoto pojmu obsaženo ve vyhlášce federálního ministerstva financí a předsedy Státní banky československé č. 162/1980 Sb., o financování reprodukce základních prostředků, ve znění vyhlášky č. 180/1982 Sb. a vyhlášky č. 108/1985 Sb. Základními prostředky podle právní úpravy jsou samostatné předměty, popř. soubory předmětů nebo kombinované technologické a stavební celky, které mají jako celek samostatné technickoekonomické určení a které mají provozně technickou funkci delší než jeden rok a jejichž pořizovací cena je nejméně pět tisíc Kčs. Základními prostředky jsou bez zřetele na pořizovací cenu pozemky, budovy a stavby, pokud nejsou nemovitými kulturními památkami.

Základními prostředky jsou dále předměty, získané organizací v rámci neinvestičních výdajů na rozvoj vědy a techniky, pokud odpovídají pojmu základních prostředků. Dále základními prostředky jsou též trvalé porosty (kromě lesních) s dobou plodnosti delší než tři roky, pokud tvoří ucelený komplex, který má nejméně sto stromů nebo dvě stě keřů.

Odpisy základních prostředků jako finanční zdroj hospodářských organizací jsou v nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků rozebírány z hlediska jejich použití, nikoliv jejich tvorby. Právní úprava však musí v první řadě zajistit tvorbu odpisů, tj. pravidla odpisování základních prostředků. Tato pravidla jsou obsažena ve vyhlášce č. 94/1980 Sb., o odpisování základních prostředků, která stanoví zejména odpisovací povinnost a způsob provádění odpisů.

Základní prostředky odepisují státní hospodářské organizace, v koncernech též koncernové podniky a koncernové účelové organizace a jednotná zemědělská družstva. Odepisování dále provádějí společné zemědělské podniky, meliorační družstva, organizace zahraničního obchodu s výjimkou družstevních podniků působících v této oblasti. Povinnost odepisovat dále mají podniky a hospodářská zařízení společenských organizací, případně jejich složky, pokud trvale vykonávají hospodářskou činnost a v souvislosti s ní odděleně evidují základní prostředky.

Základní prostředky odepisuje organizace, která je má ve správě nebo ve vlastnictví, nebo koncernový podnik, popř. koncernová účelová organizace, která vykonává jejich správu. Pokud jsou základní prostředky odevzdány do trvalého užívání nebo do dlouhodobého užívání, odepisuje je trvalý nebo dlouhodobý uživatel.

Základní prostředky se odepisují z pořizovací ceny závaznými ročními odpisovými sazbami, které jsou stanoveny pro jednotlivé obory. Zároveň

je orientačně uvedena i doba odpisování v letech. Odpisování základních prostředků se zahajuje od počátku měsíce, který bezprostřední následuje po jejich vyúčtování na účet základních prostředků. Provádí se do konce měsíce, v němž dojde k úplnému odepsání jejich pořizovací ceny.

Nutno ovšem poznamenat, že ne všechny základní prostředky podléhají odepisování. Odpisovací povinnost se nevztahuje na základní prostředky v konzervaci, tj. na ty z nich, které organizace nepoužívají z důvodu státního zájmu, přičemž se tak děje se souhlasem příslušného ministerstva financí.

Dále se neodepisují základní prostředky výlučně určené pro účely civilní obrany, pozemky, lesní porosty a některé další.

Pokud jde o použití odpisů základních prostředků, jak bylo již konstatováno, je závazně právně upraveno v rámci finančního hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků. Odpisy základních prostředků, jako přirozený a prvořadý zdroj financování prosté reprodukce, jsou v převážné části ponechány VHJ a podnikům.

Odpisy základních prostředků jsou určeny k financování investic a slouží jako zdroj k vytváření investičního fondu v 8. pětiletce namísto dosavadních dvou fondů sloužících k financování investic, a to fondu výstavby a fondu rozvoje.

Výrobně hospodářská jednotka používá odpisů k financování svých investičních potřeb a k odvodu nadřízenému ústřednímu orgánu.

Podniky používají odpisů ve výši stanovené výrobní hospodářskou jednotkou k financování svých investičních potřeb a k odvodu výrobní hospodářské jednotce.

§ 4. FONDY VHJ A PODNIKŮ, JEJICH TVORBA A POUŽITÍ

Obecně řečeno, pojmem fond se označuje soubor finančních nebo hmotných prostředků předem určených ke stanoveným účelům. Tyto prostředky lze používat pouze vymezeným způsobem, k určitému cíli a při dodržení zvláštních pravidel jejich používání. Již toto základní všeobecně uznávané vymezení tohoto pojmu má velký význam zvláště v souvislosti s rozlišováním finančních a peněžních vztahů.

Pojem fond je víceznačný pojem, který má v různých oblastech různou obsahovou náplň.

Ve financích pojem fond znamená peněžní prostředky, účelově soustředované a používané ať již v rámci celého národního hospodářství, jak je tomu u centralizovaných peněžních fondů nebo v rámci odvětví, oborů a jednotlivých podniků či jiných druhů organizací.

Socialistický stát v rámci své hospodářské a organizační funkce zajišťuje a reguluje nejen vytváření jednotlivých druhů peněžních fondů a jejich soustavy, ale závazně určuje i jejich účel a poslání a pravidla jejich tvorby, rozdělování a používání.

Podle toho, na jaké úrovni jsou tyto fondy vytvářeny, rozlišujeme centralizované a decentralizované peněžní fondy. Za centralizované peněžní fondy se označují ty, jejichž prostředky se používají k financování celospolečenských potřeb, a za decentralizované fondy ty, jestliže se jedná o prostředky, které používají podniky a odvětví.

Mezi centralizované peněžní fondy se zahrnují ústřední peněžní fondy, tj. státní rozpočet, úvěrový fond, pojistný fond a devizový fond.^{21/} Někteří autoři k těmto fondům zahrnují i fondy hotovostních peněžních prostředků, státní účelové fondy (u nás se jedná o fond vodního hospodářství, fond ochrany ovzduší, fond pro zúrodnění půdy) a také družstevní centralizované peněžní fondy.

Hlavními decentralizovanými peněžními fondy jsou rozpočty národních výborů včetně fondu rezerv a rozvoje, peněžní fondy státních socialistických podniků a družstevních organizací. Přitom je ovšem nutno poznamenat, že stupeň centralizace či decentralizace bývá někdy relativní. Tak např. peněžní fondy nadpodnikových orgánů jsou fondy centralizovanými ve vztahu k fondům podniků, ale zároveň i fondy decentralizovanými vůči státnímu rozpočtu či úvěrovému fondu Státní banky československé.^{22/}

Některé fondy jsou vybaveny právní subjektivitou. Říkáme, že jde o fondy ve sféře státních rozpočtů a jsou zřizovány federálním a republikovým zákonem. Jejich rozsah činnosti je stanoven statutem, schváleným příslušnou vládou.

Jiný ekonomický, ale i právní obsah mají fondy zajišťující finanční hospodaření. Tyto fondy jsou účelově určenými finančními prostředky jednotlivých výrobních hospodářských jednotek a podniků, nejsou samostatnými právními subjekty. Pro jejich právní rozsah jsou stanoveny zásady, především právní význam fondů organizací je zaměřen na financování potřeb organizací a nedotýká se jiných právních subjektů. Nositelem práv a povinností vůči jiným právním subjektům je vždy příslušná socialistická organizace bez ohledu na to, v čí prospěch nebo jaká povinnost z fondu vyplývá.

Ve smyslu nařízení vlády o finančním hospodaření VHJ a podniků se rozumějí pod výrazem fond finanční prostředky v peněžním vyjádření, vedené v účetnictví odděleně a určené k uspokojování v právních před-

^{21/} V. Zahálka: Peněžní fondy jako předmět finančněprávní regulace. UJEP, Brno 1977, str. 27 a násl.

^{22/} M. Bakeš: Teoretické otázky finančního práva. Univerzita Karlova, Praha 1976, str. 14 a násl.

pisech předem obecně určených potřeb a shromažďované také způsobem a ze zdrojů, které jsou předem obecně určeny.^{23/}

Fondy VHJ a podniků jsou v naší soustavě finančního hospodaření již dlouhodobě využívány jako významné ekonomické nástroje. Tvorba a užití fondů jsou závazně upraveny především u fondů obecně vytvářených. Systém fondů vytvořených podle zásad platných v 7. pětiletce na základě realizace Souboru opatření se osvědčil a zachovává se v podstatě i v 8. pětiletce. Přesto však došlo k některým změnám ve struktuře fondů VHJ a podniků a k některým změnám v jednotlivých fondech.

Za nejpodstatnější lze označit vytvoření investičního fondu náhradou za dosavadní dva fondy v oblasti financování investic — fond výstavby a fond rozvoje. Některé změny nastaly v tvorbě a používání fondu technického rozvoje a v souvislosti s úpravami ve financování oběžných prostředků se značné změny týkají pro 8. pětiletku i obrátového fondu.

Významným rysem soustavy fondů VHJ a podniků pro 8. pětiletku je další posílení chozrasčotního charakteru jednotlivých fondů, v němž se projevuje především zvýšení odpovědnosti VHJ a podniků za tvorbu a použití finančních zdrojů v jednotlivých fondech. Nyní se chozrasčotní vazba tvorby a použití zdrojů projevuje prakticky ve všech fondech VHJ a podniků obecně vytvářených (fond investiční, obrátový, technického rozvoje, kulturních a sociálních potřeb i odměn). Současná právní úprava z tohoto důvodu nerozlišuje fondy na fondy zabezpečující financování plánovaných potřeb a na fondy hmotné stimulace. Všechny fondy VHJ a podniků (jejich zůstatky) jsou do budoucna meziročně plně převoditelné; maximální limit zůstatku se stanoví pouze u rezervního fondu.^{24/}

Výrobní hospodářská jednotka v souladu s právní úpravou v 8. pětiletce zřizuje tyto fondy: obrátový fond, jestliže je financování oběžných prostředků zcela nebo zčásti centralizováno na úrovni VHJ, investiční fond, fond technického rozvoje, pokud nestanoví jinak vyhláška č. 118/1984 Sb., o financování neinvestičních výdajů na rozvoj vědy a techniky, fond odměn, fond kulturních a sociálních potřeb, rezervní fond a fond hmotné stimulace vývozu.

Výrobní hospodářská jednotka, v jejíž působnosti se těží nerostné suroviny, zřizuje fond geologických prací. Se souhlasem nadřízeného ústředního orgánu, vydaným v dohodě s příslušným ministerstvem financí, může VHJ zřizovat i další účelové fondy, např. rizikový nebo fond škod a náhrad.

Podnik zřizuje tuto soustavu fondů: obrátový fond, pokud nestanoví jinak vyhláška č. 109/1985 Sb., o financování oběžných prostředků, inves-

^{23/} Podrobněji viz Z. Příbyl: K základům právní úpravy finančního hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků. AUC Iuridica 1/1983, str. 39—64.

^{24/} Podrobněji viz S. Sourek: Soustava finančního hospodaření VHJ a podniků v 8. pětiletce. Finance a úvěr 11/1985, str. 721—730.

tiční fond, fond technického rozvoje, pokud nestanoví jinak vyhláška č. 118/1984 Sb., o financování neinvestičních výdajů na rozvoj vědy a techniky, fond odměn a fond kulturních a sociálních potřeb.

Se souhlasem nadřízeného ústředního orgánu, vydaným v dohodě s příslušným ministerstvem financí, může podnik zřizovat i další účelové fondy. Některé ústředně řízené podniky zřizují obligatorně rezervní fond. Jsou to organizace výzkumné a vývojové základny, oborové podniky bez přidružených národních podniků a účelových organizací, podniky, které zřizují fond hmotné stimulace vývozu. Ostatní podniky, přímo řízené ústředními orgány, s výjimkou organizací zahraničního obchodu, mohou zřizovat rezervní fond podle rozhodnutí nadřízeného ústředního orgánu. Organizace zahraničního obchodu zřizují fond hmotné stimulace vývozu a rizikový fond.

Obratový fond je zdrojem finančního krytí zásob. Vytváří se především ze zisku. Nezřizují jej organizace ministerstev kultury republik, státní spořitelny, státní pojišťovny, organizace obchodní, lázeňské, zásobovací a odbytové, ale zřizují jej organizace zemědělského zásobování a nákupu.

Investiční fond slouží k shromažďování finančních prostředků na financování investiční výstavby. Tvoří se přidělem odpisů základních prostředků a ze zisku. Dalšími zdroji mohou být též příspěvky od jiných organizací v rámci sdružování prostředků, tržby z prodeje základních prostředků a investic, převody z jiných fondů, odpisy podřízených podniků, přiděly z centralizovaných zdrojů nadřízeného orgánu, účelové dotace ze státního rozpočtu nebo státních fondů.

Fond technického rozvoje slouží k financování neinvestičních výdajů na rozvoj vědy a techniky včetně podílového financování úkolů státního plánu rozvoje vědy a techniky a k poskytování příspěvků na rozvoj vědy a techniky. Tvoří se příspěvkem z nákladů na hospodářskou činnost, příjmy za výsledky řešení úkolů plánu rozvoje vědy a techniky, příspěvkem na sdružování prostředků na rozvoj vědy a techniky, z dotací z resortního fondu technického rozvoje a přidělem z fondu škod a zábran orgánů pojišťovnictví.

Rezervní fond se tvoří přidělem ze zisku a některých dalších zdrojů. Slouží k doplnění zisku na plánovanou výši, jestliže se plán zisku nesplnil, ke krytí ztrát, k převzetí záruky za bankovní úvěr a k dalším účelům, stanoveným na návrh nadřízeného ústředního orgánu příslušným ministerstvem financí.

Fond odměn je nástrojem mzdové politiky. Má regulovat mzdy podle zásluh celého podniku i jeho jednotlivých pracovníků na dosažených hospodářských výsledcích. Tvoří se přidělem ze zisku a z některých dalších doplňkových zdrojů. Slouží k vyplácení podílů na hospodářských výsledcích a za určitých podmínek také prémie a mimořádných odměn.

Фонд культурních a sociálních potřeb je fondem kolektivní hmotné zainteresovanosti. Hospodaření s fondem je svěřené příslušnému odborovému orgánu spolu s vedením organizace. Vytváří se ze základního a doplňkového přídělu. Základní příděl do fondu v souladu s novou právní úpravou činí 1,6 % z ročního objemu mzdových prostředků zúčtovaných k výplatě. Tento příděl je povinný a zaručený i v tom případě, že organizace nevykazuje zisk nebo vykazuje ztrátu. Doplňkový příděl závisí na splnění určitých ukazatelů (např. zisk a produktivita). Veškeré příděly do fondu nesmí převýšit 2,4 % ročního objemu mzdových prostředků a v organizacích, u nichž je uplatněna hmotná stimulace vývozu 2,8 %.

Z fondu se poskytují příspěvky na politickovýchovnou, kulturní a sportovní činnost základních organizací ROH. Z fondu se poskytují půjčky pracovníkům na koupi bytu nebo rodinného domku, vybavení domácnosti, nepeněžitě odměny a dary.

Podniky vytvářejí fondy za obdobných podmínek jako výrobní hospodářské jednotky.

Д-р Марие Карфикова, кандидат юридических наук

ФИНАНСОВОЕ ХОЗЯЙСТВОВАНИЕ ПХЕ И ПРЕДПРИЯТИЙ И ЕГО ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Резюме

Финансовое хозяйствование государственных организаций представляет собой одну из важных составных частей системы планомерного управления народным хозяйством. Его цель состоит — в соответствии с ведущей функцией государственного бюджета и задачами других финансовых планов — в том, чтобы оказывать активное качественное влияние на результаты хозяйственной деятельности производственных хозяйственных единиц и предприятий.

Под финансовым хозяйствованием подразумевается совокупность действий, связанных с образованием, распределением и использованием денежных фондов, посредством которых оно в решающей мере осуществляется. При этом ударение ставится как на максимальном образовании указанных фондов при минимуме расходов, так и на их целесообразном и эффективном использовании.

Общее урегулирование финансового хозяйствования государственных хозяйственных организаций закреплено в настоящее время в положениях § 5, § 28 и § 56—58 хозяйственного кодекса. Более детальная регламентация содержится в распоряжении правительства ЧССР № 161/1980 СЗ, о финансовом хозяйствовании ПХЕ и предприятий в редакции распоряжения № 100/1985 СЗ и других с ними взаимосвязанных предписаний.

Правовое урегулирование финансового хозяйствования ПХЕ и предприятий продолжило хороший опыт прошедшего периода; для 8-ой пятилетки произошли следующие основные изменения:

Продолжает укрепляться хозрасчетный характер системы финансирования путем удара на собственных финансовых ресурсах ПХЕ и предприятий, в частности, на прибыли. Это находит свое отражение в концепции создания и использования балансовой прибыли, понимаемой по-новому как единственный хозяйственный результат, и в порядке использования прибыли ПХЕ и предприятий, подчеркивающим приоритет финансирования потребностей.

Регулируется система фондов ПХЕ и предприятий, в частности, путем образования единого фонда капиталовложений в связи с регулированием в области финансирования воспроизводства основных средств, изменениями в образовании и использовании фонда технического развития во взаимосвязи с регулированием финансирования научно-технического развития и далее с расширением возможности использования фонда резервов ПХЕ и увеличением пределов максимального остатка этих фондов, в результате чего создается возможность для действия этого фонда в качестве действительного финансового резерва ПХЕ.

В настоящее время оставляется пространство для широкой дифференциации степени централизации финансовых отношений на уровне ПХЕ в зависимости от условий отдельных ПХЕ и прежде всего от конкретного устройства (централизации) предметных функций управления на уровне ПХЕ и предприятий. В отношении финансирования должен иметь силу принцип, согласно которому также предприятия в рамках ПХЕ будут образовывать фонды (финансировать свои потребности) за счет своих собственных финансовых ресурсов во всех случаях, когда не имеется серьезное основание для централизации процесса принятия решений и, в свою очередь, также для финансирования на уровне ПХЕ.

JUDr. Marie Karfíková, CSc.

FINANCIAL ECONOMY OF MANUFACTURING ECONOMIC UNITS AND ENTERPRISES AND ITS LEGAL REGULATION

Summary

The financial economy of state economic organisations represents an important part of the planned control system of the national economy. Its object in compliance with the leading function of the state budget and with the tasks of the other financial plans is to influence in a qualitative way the results of the economic activities of the manufacturing economic units (M.E.U.) and enterprises.

Financial economy is understood as the total of activities connected with the production, distribution and application of funds, through which it is to a decisive extent realised. At the same time emphasis is laid on maximum production of the funds at minimum cost on the one hand and on their expedient and effective application on the other.

The skeleton ruling on the financial economy of state economic organisations is at present enacted in the Economic Code, Sections 5, 6 and 56 to 59. Detail regulations are contained in the Decree No. 161/1980 Coll. of the Government of the Czechoslovak Socialist Republic on the financial economy of the M.E.U. and enterprises and in other regulations connected therewith.

The ruling on the financial economy of the M.E.U. and enterprises took up the positive experience made in the past and applied to the 8th Five Year Plan were the following basic adjustments:

Being strengthened further is the "khozraschot" character of the financing system with the emphasis on the financial resources of the M.E.U. and enterprises, primarily on profit. This is shown by the concept of production and application of the balance sheet profit conceived as the only economic result and by the order of application of the M.E.U. and enterprise profit stressing the priority of requirements financing.

Adjusted was the system of M.E.U. and enterprise funds, mainly by the creation of a unified investment fund in connection with readjustments in the field of financing fixed assets reproduction, with changes in the production and application of the technical development fund in relation to the adjustment of the scientific and technical development financing and with the wider possibility of the application of the M.E.U. reserve fund and extended limit of the maximum balance of the funds, whereby the possibility is provided for the fund to operate as a true M.E.U. financial reserve.

Room is now left for a wide differentiation of the extent of centralisation of financial relations at M.E.U. level in dependence on the conditions of various M.E.U. and above all in dependence on the organisation (centralisation) of the material management functions at M.E.U. and enterprise level. In respect of financing the principle is to apply that even enterprises within their M.E.U. should produce funds (finance their requirements) from their own financial resources wherever there are no weighty grounds for centralised decision-making and consequently financing at M.E.U. level.